

VAJDA MIHÁLY

Bármí megteszi?

Az ÉS könyve februárban

Paul Feyerabend: A módszer ellen. Fordította Mesterházi Miklós, Miklós Tamás és Tarnóczy Gabriella. Atlantisz Kiadó, 2002. 649 oldal, 2995 Ft

Ha nem a végezetül is a XX. század angolszász tradíciójának megalapozásává váló Bécsi Kör felől érkezik, hogy agresszív provokációival folyamatosan boszszantsa a filozófiát többnyire szolid-rationális tudományelméletre leszukítani igyekvő kollégáit, akkor bizonyára nem keltett volna nagy feltűnést. Az a tradíció, amelynek Feyerabend, akkor is, ha alapjait kezdi ki, akkor is, ha megsemmisítő ítéletet mond róla - "...a Bécsi Kör eszméi egy új filozófiai primitivizmus szülötteinek tunnek (...) A tudományok haladásához a Bécsi Kör eszméi mivel sem járultak hozzá..." (231. o.) - élete végéig, eretnekként bár, de része maradt, a XX. században jószerevével már tudomást sem vesz a filozófia úgynevezett kontinentális vonulatáról. A század második felében már mindenképpen ez a helyzet. Az angolszász vonulat - szinte szándékosan félreértve Wittgenstein Tractatusát - csakis arról szeretne beszélni, amiről beszélni lehet, még ha egyre inkább kénytelen is - kimondani nem, de - belátni, hogy reménytelen vállalkozásba kezdett. A megismerésről magáról képtelenség a tudomány racionális módszereinek segítségével ellenőrizhető kijelentéseket tenni. A kontinentális vonulat ezzel szemben, amely megpróbál hu maradni a filozófia tradicionális kérdésfeltevéseihez, sőt, mi több, éppen a tradícióhoz való hűség jegyében kritikailag viszonyul a filozófiai tradíció bizonyos lényeges újkori elemeihez, s egyre inkább arra törekszik, hogy visszatérjen a filozófiát tudományként, minden tudományok alapjaként tekintő újkori beállítódás mögé, a kontinentális vonulat tehát az angolszász tradíció szemében csupán üres fecsegés, melyre egyetlen szót sem érdemes vesztegetni. Így hát ha valaki a kontinentális vonulat részeként mondjuk olyanokat állít, hogy távolról sem magától értetődő az észlelt jelenségek mögött lényegiségeket feltételezni, s azt gondolni, hogy az igazi tudás nem más, mint ezen a jelenségek mögött rejtelkedő

lényegeknél a feltárása; ha ez a valaki azt hangsúlyozza tehát, hogy az említett felfogás "mese", melynek "igazságát" éppoly kevésbé tudjuk bizonyítani, mint az egyéb mesékét, mondjuk a mítoszokét; ennél fogva, ha e mesének megfelelően próbáljuk a megismerés feladatát felfogni és teljesíteni, akkor hinnünk kell benne - Nietzsche állított ilyeneket, A bálványok alkonyában dióhéjban elmesélvén a metafizikai világfelfogás kialakulásának egyes lépéseit -, akkor a józan-racionalista tudományfilozófusnak a szemé sem rebben. Miért kellene neki egy orült költő lázálmaira reagálnia? Amikor azonban ezt Feyerabend állítja, aki mégiscsak a tudományból jön, és állításait többnyire az úgynevezett "egzakt" tudományokból vett, nagyon is jól értett és alaposan végiggondolt példák illusztrálják, akkor az több mint irritáló. Talán azért is, mert olyan nyelvet is használ - többnyire a tudományos diskurzus nyelvén fejezi ki magát -, amelyet a tudományelmélet művelői nagyon is jól értenek, s így állításait nem tolhatják el maguktól mint jelentés nélküli halandzsát, ahogy mondjuk a metafizika destrukcióját végrehajtani törekvő Heideggerrel tették. Azt hiszem, rendkívüli eset volt, amikor Carnap vette magának a fáradságot és "kimutatta" Heidegger Mi a metafizika? című előadásának értelmetlenségét. Mit számít az, ha Heidegger ebben az előadásban azt mondja, hogy az arisztotelészi logika állításai csak a metafizikai gondolkodásmód számára feltétlenül érvényesek, hiszen a metafizika és a logika együtt születtek meg Arisztotelésznél? Heidegger állítása teljesen-tökéletesen érdektelen, hiszen mi sem egyszerűbb, mint kimutatni, hogy az előadás minden sora értelmetlen. Amikor azonban Feyerabend állítja azt, hogy "nincs egyetlen tudomány vagy más életforma sem, amely hasznavehető vagy haladó volna, és ugyanakkor a logika követelményeinek is megfelelne" (422. o.), az, belátom, a világnak a logika által leképezett egységes, racionális szerkezetét evidenciaként kezelő tudományfilozófus szemében botrány.

Nem tudom, vajon Feyerabend tisztában volt-e vele, hogy az angolszász típusú tudományfilozófia diskurzusán belül, mindenekelett Thomas Kuhn és Polányi Mihály nyomdokain haladva, az ő gondolataiknak a konzekvenciával a lehető legradikálisabban számolva, ő maga nem más, mint a kontinentális tradíció trójai falova. Az Atlantisz Kiadó által most megjelentetett A módszer ellen című kötet, melyben az Against Method és a Wider den Methodenzwang valamennyi kiadásának szövege megtalálható, a kontinentális vonulat múlt századbéli szerepei közül

jószerevével csak Derrida nevét említi, ot is csak egyszer, s nem különösebb elismeréssel. Sem Nietzsche, sem Heidegger neve nem fordul elő a vastos kötetben, s nem fordul elő a tudás problematikáját átfogóan vizsgáló kortársaké sem; hogy csak a számomra legfontosabbokról beszéljek, Michel Foucault-é vagy Hannah Arendté. Holott Feyerabend az ő gondolataikat is felhasználhatta volna elképzeléseinek alátámasztására. Nincsen itt helye annak, hogy e párhuzamokat részletezzem. Csak két példára szorítok. Egyesek szemében bizonyára bizarrnak tunik, ha "az ember mint világképző lény" heideggeri gondolatával állítom párhuzamba Feyerabend következő mondatait: "Ha nem akarjuk azt feltételezni, hogy [az inkommensurábilis elméletek] nem foglalkoznak semmivel sem, akkor el kell ismernünk, hogy különböző világokról szólnak. [...] ... az egyetemes elvek változásának az egész világ megváltozása jár a nyomában." (455. sk. o.). Holott vitathatatlan, hogy e két, nyelvhasználatukat illetően egy lapon nem említhető szerző végso soron ugyanarról beszél. Vagy gondoljunk csak arra a hasonlóságra, amely a *The Life of the Mind*-ban kifejtett az "igazságot" célzó megismerés és az "értelemadást" célzó gondolkodás arendti különbségtétele és Feyerabendnek azon belátása között áll fenn, hogy amennyiben ragaszkodunk "nem túl okos, de nem is túl ostoba közönséges emberi életünk"-hez, "megáldottan a szerelem, gyász, rokonszenv képességével", amennyiben jobbnak tartjuk az olyan világot, "amelyben még értik a költöket és dalaikat", szemben azzal, "amelyikben már semmi értelem sem facsarható ki az ilyesfajta beszédből", akkor "óvakodnunk kell a tisztán kognitív nyelvek bevezetésétől". (142. o.)

Feyerabend "ismeretelméleti anarchista", amennyiben azt állítja, hogy a tudomány nagyjai soha nem ragaszkodtak semmifajta, az egységes tudományt - lássuk be, nincs is ilyen, mondogatja unos-untalan - konstituáló egységes racionális alapelvhez. "Aki a történelem nyújtotta gazdag anyaghoz fordul" - mondja -, "és nem tökéltte el, hogy megtizedeli, csak hogy ezzel kielégítse alantas ösztöneit, mármint kétségbeesett vágyát a világosság, precízió, 'objektivitás', 'igazság' kínálta szellemi biztonságra, az belátja, hogy egyetlenegy alaptétel van, amely minden körülmények között és az emberi fejlődés minden stádiumában képviselhető. Az az alaptétel, amely úgy szól: bármi megteszi." (471. o.) Pusztán mese tehát, hogy a tudomány az egyéb világképző beállítódásokkal ellentétben a tiszta racionalitást képviselné. De ez

az anything goes, amit Feyerabend az újat teremtő tudományok szempontjából az egyedül lehetséges magatartásnak tekint, nála pusztán leírása annak, ahogyan a tudomány működik, nem pedig a kívánatos világviszonyulás. Semmi baj nincsen a tudománnyal és a reál jellemző magatartásmóddal, ha nem tesz szert egy olyanfajta szupremáciára, amely minden más viszonyulásmódot mint irracionális elvet és megsemmisíteni törekszik. Miklós Tamás a kötetet záró, Feyerabend munkásságát ismertető, A módszer ellen érvrendszerében középponti helyet betöltő Galilei-per elemzésének igen érdekes és terjedelmes fejezetet szentelő tanulmányát lényegében azzal zárja, hogy megállapítja: Feyerabend Popperen, Lakatoson, Polányin és Kuhnon, de Wittgensteinen is túllépve bejelentette a racionális tudományos gondolkodás védvonalainak végleges feladását. "Immár senki, semmi sem állta el a megismerésnek azt a bizonyos utolsó, legbelső ajtaját, amely a semmire nyílt." (641. o.) "Feyerabend filozófiájában nem virrad meg soha." (642. o.) Ezeket az állításait mintegy illusztrálja Feyerabendnek Hans Peter Duerr kiadásában megjelent posztumusz kötetéből (Briefe an einen Freund) való idézettel: "Értelme ennek a bolond életnek nincsen, s ilyet látszólag megkonstruálni csak akkor tudunk, ha rengeteg új ostobaságot fűzünk a régiekhez. Minden, amit tehetünk, hogy meséket mondunk, hogy ezzel magunkat és másokat ideig-óráig elszórakoztassuk. Néha egy-két napig hiszünk ezekben a mesékben, mint ahogy a színész belefeledkezik szerepébe, de sohasem annyira, hogy azt higgyük, a 'valóságra' találtunk." (uo.) Hogy a világ e levélpapírra vetésének pillanatában sötétnek tunte Feyerabend számára, azt persze nem tudhatom. Az a meggyőződése azonban, hogy az objektív valóság kiméra, hogy minden viszonyulásunk a semmiből teremti meg a maga világát, s ebben a tudomány sem kivétel, bármit gondoljanak is a tudomány aktorai, továbbá, hogy az objektívitásba és abba a lehetőségbe vetett hit, hogy ezt az objektívitást többé-kevésbé hűen le is tudjuk képezni, a Bécsi Kör ihlette tudományfilozófusoknak ez a hite a szellemi biztonság iránti leküzdhetetlen vágyunkból fakad (a Semmire nyíló hetedik ajtón szerzünk itt is Nietzschevel és Heideggerrel együtt kopogtat), a legkevésbé sem jelenti, hogy Feyerabend, aki a tudományban módszertanilag mindent lehetségesnek tekint, az emberi életet illetően mindent egyenértékűnek és mindent megengedettnek tartana. S főleg azt nem gondolja, hogy a tudomány mint a racionális megismerés letéteményese lenne az egyedül igazán emberhez méltó világértelmezés. (Az ember nem csak "eszes állat" -

megint Heidegger.) Sot, nagyon is veszélyesnek tekinti egyeduralmát. "A tudomány csak egyike annak a számtalan eszköznek, amelyet az ember kiötlött, hogy bánni tudjon környezetével. Nem az egyetlen eszköz, nem is tévedhetetlen, ellenben túl nagy hatalomra tett szert, túl tovakodó és túl veszélyes lett, hogysen szabadjára engedhetnénk." (365. o.) Veszélyes, mert azt, hogy hogyan éljünk, hogy mit tegyünk és mit ne tegyünk, semmiféle objektivitásra töro tudomány nem mondhatja meg nekünk. A tudomány egyeduralma a nihilizmus gyozelme. "Alantas ösztöneink": félelmeink; az elveszettség érzése, ami megragad bennünket ha a világegyetem végtelenségébe tekintünk. Pascal és nyomában Nietzsche fogalmazta meg ezt talán a legplasztikusabban. Kielégíteni ezeket az "alantas" ösztöneinket: feltárni azt, ami állítólag képes orientálni bennünket, a valóság törvényeit. Hogy azután is, hogy Istent megöltük, legyen valami, ami leveszi vállunkról a felelosség terhét. "A tudományos eredmények és a tudományos étosz (már ha egyáltalán létezik ilyesmi) túlon túl gyöngé alapzatnak minosülnek, hogysen tartalmas életet építhetnénk rájuk." (277. o.) A káosztól való rettegés: az olyan egyszeru szabályok és dogmák vágya, melyeket elfogadhatnánk anélkül, hogy folyton eltunodni kényszerülnénk. (Lásd 313. sk. o.) "...mintha csak képtelenek volnának elviselni a gondolatot, hogy maguknak kell felelniük a tetteikért..." (314. o.) (Bizonyára azért is tekinti alantastnak ezeket az ösztöneinket, mert a felelosségtól való menekülést reprezentálják.)

Feyerabend, jóllehet többször is nekirugaszkodik a feladatnak, hogy megértse, miért is fenyegeti kultúránkat az ember a maga létében orientálni nem képes tudomány egyeduralma, úgy tunik, nem talál választ erre a kérdésre. Megítélésem szerint összefügg ez azzal a nagy igyekezetével, hogy kimutassa: nincsen "világosan megfogalmazható különbség mítoszok és tudományos elméletek között" (475. o.), megfedekeznek arról, hogy a tudomány világgépzo törekvésének van egy nagyon is markáns megkülönbözteto jegye. Nem véletlenül, szükségképpen nem segíti az egyént tájékozódni a világban, mert világgépzo törekvésének már egy meghatározott, az emberre vonatkozó tájékozódás az elofeltevése: arra az elofeltevésre épül, hogy az ember - nem az egyén, hanem az Ember - a létezo urává kell legyen, akár az egyén feláldozása árán is. A Galilei törekvéseihez filozófiai megalapozást teremtó Descartes fogalmazta ezt meg a legpregnansabban, amikor arról beszélt, hogy a természet megismerése által az ember annak urává és birtokosává lesz. Az újkori európai embernek ez a beállítódása mindaddig nem vezetett a nihilizmus tendenciájának kibontakozásához, amíg az ember a világot Isten parancsának megfeleloen, mintegy Isten megbízásából, az Ő dicsóságára akarta maga alá gyurni. Feyerabend maga is látja Bellarmino "igazságát" a Galileiével szemben. "Az egyház jó nyomon haladt" - mondja (279. o.). Amit Feyerabend, azt hiszem, nem lát, az a késoi Nietzsche igazsága, vagy legalábbis valami olyan belátás, amely a késoi Nietzsche gondolataiban bizonyosan benne rejlik. Ez a belátás a lényegyet tekintve felülbírálja mind Galilei mind Bellarmino igazságát: az európai zsidó-keresztény kultúra embere, szemben például a keleti magas kultúrák emberével nem a saját

felelőségére, nem a saját szuverenitása jogán, hanem az isteni jutalom, a megváltás reményében és az isteni büntetéstől való félelmében akarhatott csak a természet urává és birtokosává lenni. Az Egy Isten, aki előtt az embernek más istenei nem lehetnek, aki cserében viszont minden egyes egyén gondját viseli, csakis ő nyújthatta az embernek azt a magabiztosságot, hogy egyáltalában elképzelhesse: a létező urává lehet. Ez a magabiztos meggyőződése szükségképpen elvezetett azután oda, hogy, ahogy Jaques Monod mondja a Feyerabend által idézett *Chance and Necessity* című könyvében "[f]elbontotta az embert és a természetet összekötő osi animista frigyét" (lásd 278. o.), s megölvén Istent, letaszítván őt a trónjáról önmagát tette meg a mindenség urává. Ennek a tendenciának a megtestesülése a tudomány minden másnemű világképzést, minden más kultúrát megsemmisíteni törekvő beállítódása, amely végezetül az embert is saját céljainak szolgájává teszi. Így vagyunk ma, s ezen egyelőre sem az olyan jámbor javaslatok, mint a Feyerabendé, hogy ugyanis, ahogy valaha az államot és egyházat, válasszuk el most a tudományt is az államtól, sem az antiglobalisták hobörgése nem látszik segíteni.